

ריגה

(Riga). בירת לטוניה. ר' נוסדה בראשית המאה ה-13, ומאז היתה בשלטון גרמנים, פולנים, שוודים ורוסים. ב-1918-1940 היתה בירת לטוניה העצמאית. ביוני 1940 סופחה עם כול לטוניה לברית-המועצות, והיתה לבירת הרפובליקה הסובייטית הלטונית.

יהודים התיישבו בר' במאה ה-17, ב-1742 גורשו ממנה, אך כעבור כמה עשרות שנים שבו והתיישבו בה. ב-1935 נמנו בר' 43,000 יהודים, שהיו כמחצית מכלל יהודי לטוניה וכתשיעית מתושבי העיר. ר' היתה מרכז פוליטי ותרבותי של היהודים במדינה, והיו בה בתי-ספר יהודיים בעברית, בידיש, ברוסית ובגרמנית, סמינרים לגנות, ישיבה ו'אוניברסיטה עממית', תיאטרון, בתי-חולים ומוסדות סעד, והופיעו בה שלושה יומנים בידיש וכתבי-עת בכמה שפות.

ב-1 ביולי 1941, כשבוע אחרי פלישתם לברית-המועצות, כבשו הגרמנים את ר'. כמה אלפי יהודים, בתוכם חיילים בצבא האדום, הצליחו לצאת מהעיר עם פינויה, אך פליטים יהודים שנמלטו ממקומות אחרים לר' נלכדו בה במנוסתם מפני הגרמנים.

ביום הראשון לכיבוש החלו יחידות מתנדבים לטווים לאסור המוני גברים יהודים ולרכזם בבתי-הסוהר 'צנטרלקה' ו-'טרמינקה', במיפקדת המשטרה ובמרתפי מטה הארגון הפשיסטי הלטווי פרקונקרוסט. אחרי כמה ימי עינויים והתעללויות נרצחו העצירים היהודים ביער ביקרניקי

(Bikerniki) הסמוך לר' עד 16 ביולי נורו לפי דין-וחשבון גרמני 2,700 יהודים, ועוד כ-2,000 היו חבושים אז בבתי-הכלא. גם הם נרצחו, פרט לרופאים ולקצת בעלי-מלאכה, והללו שוחררו מן הכלא. במהלך חודש יולי נורו בביקרניקי ובכמה מקומות אחרים עוד אלפי גברים יהודים, אך את מספרם המדוייק אי אפשר לקבוע.

במקביל השתולל בעיר פוגרום אנטי-יהודי; יהודים נחטפו לעבודות כפייה, היו נתונים למעשי בריונות ואונס, גורשו מהתורים למזון, ובבתי-החולים סירבו להעניק להם טיפול רפואי. רבים נושלו מדירותיהם, כדי לפנותן בשביל הגרמנים, וכן החרומו אצלם כסף, חפצים ודברי ערך. ב-4 ביולי הציתו המתנדבים הלטווים את בית-הכנסת המרכזי של ר' ('ה'כארשול'), ואחרי-כן את שאר בתי-הכנסת. בסוף יולי נותר לפליטה רק ה'פייטוואס שול', בגלל סמיכותו לבתי לטווים.

מיולי עד אוקטובר 1941 פירסמו השלטונות הגרמניים בזה אחר זה צווים נגד היהודים: רכושם הופקע, הוטלה עליהם חובת רישום וחובת סימון במגן-דוד, נאסרו עליהם שימוש בתחבורה ציבורית, הליכה על המדרכות, ביקור במקומות ציבור, לימוד בכול מוסדות החינוך, עיסוק במקצועות חופשיים (פרט לרופאים, שהותר להם לטפל ביהודים בלבד), וכן נאסרה

שחיטה כשרה, קניית מזון הוגבלה לשלוש חנויות בפרבר המוסקוואי והם הופלו לרעה בקיצוב מזון. פיקוח חמור הוטל על שארית רכוש היהודים והוטלה עליהם רשמית עבודת כפייה.

באמצע אוגוסט פורסם צו הפוקד על כול יהודי העיר להיכנס לגטו בפרבר המוסקוואי בצפונה של ר', שהיה מאוכלס יהודים ורוסים עניים. עם סגירתו ב-25 באוקטובר 1941 רוכזו בגטו 29,602 יהודים. 15,738 נשים, 8,212 גברים ו-5,652 ילדים (לפי גרסה אחרת כ-32,000 יהודים). הגטו הוקף גדר גבוהה ובשעריו הוצבו משמרות לטוויים לפיקוח על היציאה והכניסה. שטחו היה 9,000 מ"ר (תשעה דונמים) הצפיפות בו היתה רבה, רוב המבנים היו ירודים ותנאי התברואה ואספקת המים גרועים.

כבר לפני נעילת הגטו מונתה 'מועצת זקנים' (Ältestenrat), בראשותו של מיכאל אלישוב, מי שהיה יושב-ראש 'ארגון הלוחמים היהודים לעצמאות לטווייה', והוקמה משטרה יהודית בפיקודו של מיכאל רוזנטאל. 'מועצת הזקנים' והמחלקות והוועדות שלידה עשו מאמצים לשיפור תנאי החיים בגטו. הם הפעילו מערכת בריאות שכללה בית-חולים, מירפאה ובית-מרקחת, וכן בית-מחסה לזקנים, מכבסה, סנדלרייה ושירותים דומים ובהם עבדו בעלי כושר עבודה מוגבל. לשכת העבודה הסדירה את הספקת עובדי כפייה יהודים לגרמנים. היהודים עבדו בעבודות לא מקצועיות מפרכות או במקצועותיהם כבעלי-מלאכה. מספר קטן של בעלי מקצועות טכניים מיומנים נהנו מיחס מועדף. נשים הועסקו בעבודות מטבח וניקיון. קבוצות של יהודים נשלחו מדי פעם לעבודות מחוץ לר' במכרות כבול, במשקים חקלאיים ובהקמת מחנה סלספילס (Salaspils) הסמוך לעיר.

ערב חיסול הגטו היו רשומים כעובדים 4,000 גברים (מתוך כ-8,000) וכ-1,000 נשים (מתוך כ-16,000).

ב-29 בנובמבר 1941 הפרידו הגרמנים את הגברים היהודים העובדים משאר יושבי הגטו, והעבירו לשטח מגודר בפניה הצפון מזרחית של הגטו ששלושה ימים לפני כן פונה מיושביו. לימים כונה השטח המגודר ה'גטו הקטן'.

בליל 30 בנובמבר הוקף חלקו המערבי של ה'גטו הגדול' במשמרות גרמנים ולטוויים, יושביו רוכזו בקבוצות של 1,000 נפש, ולמחרת, ב-1 בדצמבר, הוצאו ליער *רומבולה, שמונה ק"מ מר', ונרצחו ביריות, ליד בורות גדולים שהוכנו מראש. בימים 1, 8 ו-9 בדצמבר 1941 נרצחו כול תושבי ה'גטו הגדול' ובכללם מרבית חברי 'מועצת הזקנים', ההיסטוריון שמעון *דובנוב והרב זק, רבה הראשי של ר'. בשני שלבי האקציה נרצחו ברומבולה 28,000-25,000 יהודים.

בר' נותרו כ-4,000 גברים יהודים ב'גטו הקטן' וכמה מאות נשים תופרות, שערב האקציה הוצאו מהגטו. הן הוחזרו לגטו ושוכנו בנפרד מהגברים בכמה מבנים, ואלה כונו 'גטו הנשים'. לשטח ה'גטו הגדול', שהתרוקן מיושביו, הכניסו הגרמנים יהודים שגורשו מארצות הרייך

(גרמניה, אוסטריה וצ'כיה) וכוננו שם גטו נפרד עם מוסדות נפרדים, שכונה 'הגטו הגרמני'. מדצמבר 1941 עד אביב 1942 הובאו לגטו הגרמני כ-16,000 מיהודי הרייך. במרוצת הזמן נרצחו רובם המכריע באקציות.

ה'גטו הקטן' אורגן מחדש בראשותו של א' קלמן, מי שהיה מראשי 'מכבי'. חלק קטן מיושביו הועסקו במוסדות הגטו הפנימיים, ואולם, רוב היהודים עבדו מחוץ לגטו. חלק מהעובדים הללו החלו להתגורר במקומות עבודתם מחוץ לגטו. קבוצות גדולות של יהודים נשלחו לעבודות עונתיות מחוץ לר', בעיקר במכרות כבול. מנות המזון הרשמיות לא הספיקו לקיום, והן הושלמו בתוספת מזון במקומות העבודה, ובעיקר בהברחה בלתי פוסקת של מזון ושל תרופות וחומרי הסקה, למרות האיסור החמור על ההברחה הכרוך בעונשי מעצר, מלקות ואף מוות. ב-8 בפברואר הגיעו לגטו 380 יהודים מקובנה, גברים נשים וילדים, וב-24 באוקטובר הגיעו משם עוד 300 יהודים. הם הקימו בגטו חנות מכולת ומאפייה מחתרתיים ותרמו למיסוד חינוך הילדים המעטים ששרדו בגטו. הוקמו בית-ספר ומטבח ילדים, ונערכו פעולות תרבות.

בראשית ינואר 1942 החלה להתארגן מחתרת בגטו, ועם הזמן התפתחה לרשת של 25 תאים חשאיים ובהם 200-300 חברים. בארבעה תאים מיוחדים התרכזו 28 מתוך 40 אנשי משטרת הגטו. הארגון קשר קשרים עם קבוצות מחתרת מחוץ לגטו במטרה להצטרף ללחימת הפרטיזנים. חברי הארגון עסקו בראש ובראשונה ברכישת נשק, בעיקר באמצעות הברחתו בידי עובדים יהודים ממחסני נשק שלל של הגרמנים, וכן באימונים. ב-28 באוקטובר 1942 יצאה קבוצה ראשונה של עשרה חברי מחתרת במשאית נהוגה בידי נהג לטווי לעבר גבול בילורוסיה כדי להצטרף לפרטיזנים. הקבוצה נלכדה, בחילופי האש נפגעו רוב אנשיה ושניים נתפסו חיים בידי הגרמנים. שלטונות הביטחון הגרמניים שעלו על עקבותיה של המחתרת פתחו מיד בפעולות נגד ה'גטו הקטן': כבר באותו יום נערכו מאסרים נרחבים בקרב חשודים. ב-31 באוקטובר הוצאו להורג 108 יהודים 'בלתי כשירים לעבודה' שלא היה להם קשר למחתרת, ואנשי המשטרה היהודית נקראו למפקד ונרצחו ביריות בעת המיפקד. אחדים שהצליחו להימלט מהטבח נתפסו ונרצחו. ב-1 בינואר 1942 בוטלה עצמאותו של ה'גטו הקטן' והוא סופח ל'גטו הגרמני'. מאז היה בר' גטו אחד, מחולק ל'קבוצת R' – של יהודי הרייך, ול'קבוצת L' – של היהודים הלטוויים. ליהודים הלטוויים היה נציג אחד במועצת הגטו המשותף, והמשטרה היהודית, שאוחדה בפיקודו של יהודי מגרמניה, היתה מחולקת לשתי קבוצות פנימיות, של יהודים מגרמניה ושל יהודים מלטווייה; המשטרה של יהודים מלטווייה הוקמה מחדש אחרי טבח השוטרים. השינויים הללו הגבירו את המתיחות שהיתה כבר לפני-כן בין יהודי הרייך ובין היהודים הלטוויים.

אחרי גילוי המחתרת הלכה ונפוצה התופעה של מגורים במקומות העבודה. כול מקום עבודה הפך ליחידה נפרדת עם הנהגה פנימית. הגטו הלך והתרוקן מיושביו והקשר בין הקבוצות

השונות התרופף. בקיץ 1943 הגבירו הגרמנים את דילול הגטו. חלקם נשלח למחנה *קזרולד וחלקם למקומות עבודה ולמחנות עבודה שונים, שלימים הפכו לשלוחותיו של מחנה-האם קזרולד. בנובמבר 1943 ערכו הגרמנים אקציות נרחבות במה שנוטר מהגטו ובמקומות עבודה שונים. בדצמבר 1943, אחרי שהושלם תהליך ריקון הגטו, החזירו הגרמנים את שטחו הפנוי לעיריית ר'.

ב-1944, עם התקרב הצבא האדום לגבולות לטווייה, פתחו הגרמנים במיבצע למחיקת עקבות פשעיהם. קבוצות מיוחדות (זונדרקומנדו) של גברים יהודים נשלחו לפתיחת בורות קברי ההמונים ולשריפת הגוויות, ואחרי-כן חוסלו. ביולי 1944, משהגיע הצבא האדום לגבולות לטווייה, החלו הגרמנים לערוך אקציות חיסול בהיקף רב בקרב האסירים היהודים בקזרולד ובשלוחותיה, ואת הנותרים שלחו למחנות ריכוז מחוץ ללטווייה, חלק מכריע למחנה *שטוטהוף הסמוך לדנציג.

ב-13 באוקטובר 1944 שיחרר הצבא האדום את ר'. כמה ימים אחרי השחרור יצאו ממחבואיהם כ-150 יהודים, בהם גם ילדים אחדים.

אחרי המלחמה החלו לזרום לר' בעידוד השלטונות אזרחים סובייטים מפנים ברית-המועצות, ובהם גם יהודים רבים. ב-1947 היו בר' כ-10,000 יהודים, ב-1959 – 30,267 שהיו 5.01% מהאוכלוסייה (מיעוטם שארית יהדות לטווייה מקרב הפליטים בברית-המועצות ושרידי מחנות הריכוז וגולי סיביר, ורובם – יהודים מפנים ברית-המועצות), וב-1970 – 30,581 יהודים, 4.18% מהאוכלוסייה. גוף קהילתי רשמי, שקם אחרי המלחמה, טיפל בענייני דת, כתפילות בציבור בבית-הכנסת פייטווס (שלא נהרס במלחמה), שחיטה, עריכת קידושין, מקווה-טהרה, אפיית מצות ואחזקת שני בתי-העלמין. עם הזמן נסגר בית העלמין הישן ורק החדש נותר בשימוש. ב-1947 הוקם חוג דרמתי בידיש, נסגר כמה פעמים, עד שב-1960 הופעל מחדש. מ-1958 עד לסגירתה בפקודת השלטונות ב-1964 פעלה בר' מקהלה יהודית והופיעה כ-30 פעם בשירים בידיש ובשפות אחרות.

בסוף 1962 פתחה קבוצת יהודים ריגאים במאבק להקמת אתר הנצחה מיוחד לקורבנות השואה היהודיים בגיא ההריגה רומבולה. המאבק הצליח, אתר הרצח הפך לגן זיכרון ובו מצבה לזכר היהודים שנספו, וכמה פעמים בשנה מתקיימות בו עצרות זיכרון.

בסוף שנות ה-60 ובראשית שנות ה-70 היתה ר' אחד ממוקדי ההתעוררות היהודית הלאומית בברית-המועצות ומרכז למאבקים למתן היתרי יציאה לישראל. שיאו של המאבק היה שביתת-רעב שערכו ב-10 במרס 1971 156 יהודים ריגאים בבית הסובייט העליון במוסקווה. כתוצאה מהמאבק ניתנו בשנים 1968-1978 היתרי יציאה ל-11,935 יהודים, 39% מכלל האוכלוסייה היהודית בר', שהוא שיעור חסר תקדים. 67.3% מהם עלו לישראל.

עקב היציאה הצטמק היישוב היהודי בר' וב-1988 ישבו בעיר כ-20,000 יהודים.

